

Barczatka kataks *Eriogaster catax* (1074)

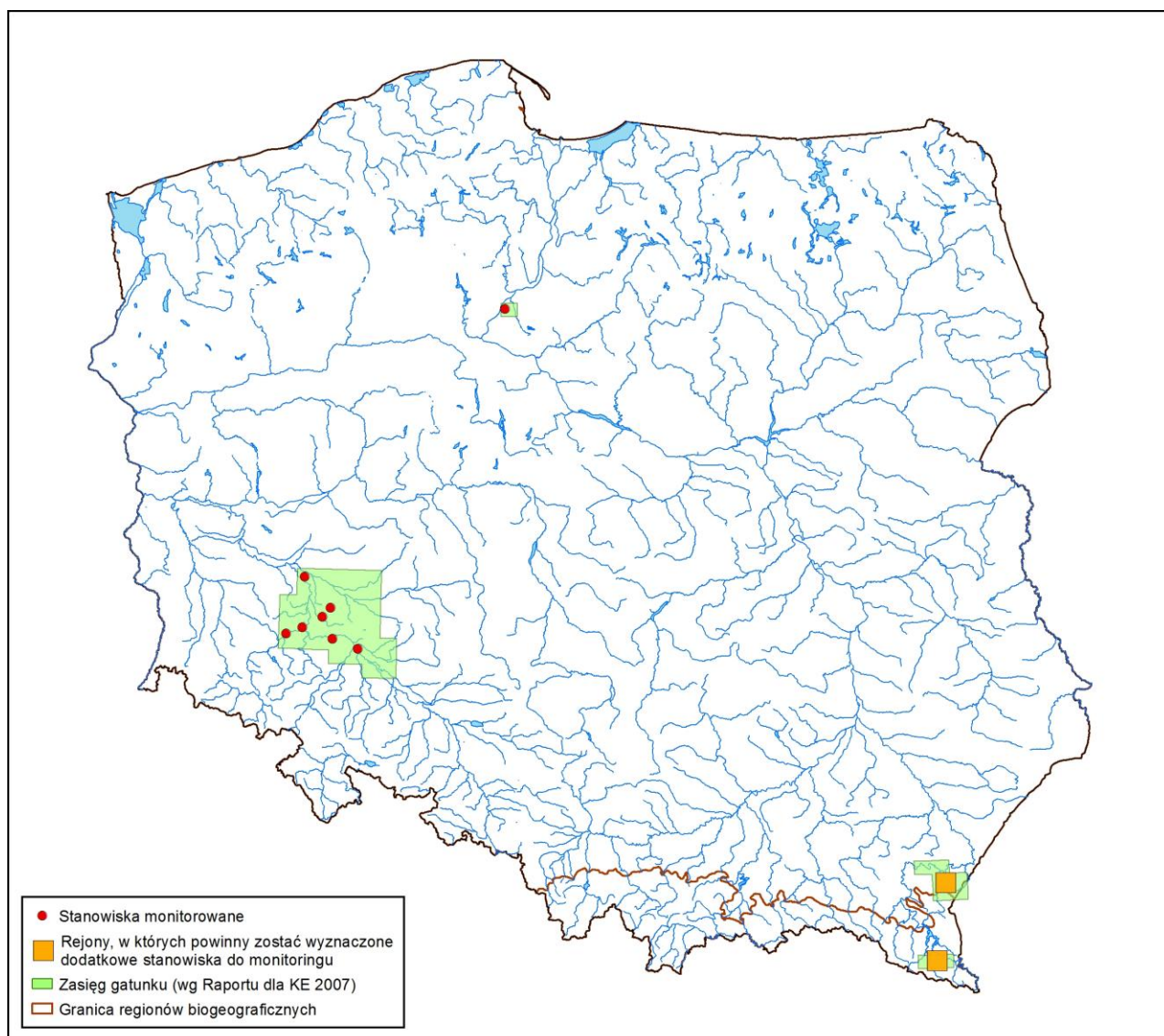
Autorzy raportu: Adam Malkiewicz i Andrzej Oleksa

Eksperti: Malkiewicz Adam, Matraj Maciej, Oleksa Andrzej, Stelmaszczyk Radosław

Gatunek nie był objęty monitoringiem w 2009 roku. Przewiduje się badanie dodatkowych stanowisk w 2011 r.

Gatunek występuje w regionie biogeograficznym kontynentalnym; występowanie w regionie alpejskim wymaga potwierdzenia.

Liczba i lokalizacja stanowisk i obszarów monitoringowych

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk monitoringu gatunku na tle jego zasięgu geograficznego

Dla potrzeb monitoringu barczatki kataks w 2010 r. wybrano 8 stanowisk badawczych położonych w trzech regionach Polski: na Dolnym Śląsku (7), i w Dolinie Dolnej Wisły (1) (tab. 1). Wszystkie stanowiska zlokalizowane były w regionie kontynentalnym. Wyboru stanowisk dokonano uwzględniając możliwości zaangażowania do prac monitoringowych odpowiednio przeszkolonych przyrodników, w różnym stopniu zajmujących się obserwacjami tego gatunku. Stanowiska monitoringowe reprezentują główny - współcześnie znany - region występowania gatunku w Polsce, tj. Dolny Śląsk i wyspowe stanowisko w Dolinie Dolnej Wisły. Badania terenowe w ramach monitoringu 2010 r. wykonywało 4 ekspertów: Adam Malkiewicz, Maciej Matraj, Andrzej Oleksa i Radosław Stelmaszczyk.

Prace przeprowadzone w pierwszym sezonie służyły dopracowaniu metod terenowych i waloryzacji zaproponowanych wskaźników stanu siedliska i populacji. 6 spośród 8 badanych stanowisk zostało zlokalizowane na terenie istniejących bądź potencjalnych obszarów siedliskowych sieci Natura 2000. Badane stanowiska nie stanowią jeszcze wystarczającej próby,

pozwalającej na ocenę stanu ochrony gatunku na poziomie Polski i obu regionów biogeograficznych (kontynentalnego i alpejskiego), zwłaszcza, że brakuje aktualnego rozpoznania co do występowania gatunku w tym drugim regionie (znane są historyczne stanowiska z okolic Starego Sącza). Zgromadzone informacje są natomiast cennym przyczynkiem do poznania obecnego stanu gatunku i zagrożeń na poziomie odnośnych obszarów Natura 2000.

Dla potrzeb uzyskania bardziej reprezentatywnego obrazu stanu polskich populacji gatunku barczatki kataks, w ramach kolejnych etapów monitoringu, powinno zostać zaplanowane przeprowadzenie badań na innych potencjalnych stanowiskach gatunku, zlokalizowanych w rejonach, z których istnieją dane historyczne – Małopolski (okolice Starego Sącza), Kotliny Kłodzkiej i okolic Łodzi oraz ew. południowej Wielkopolski (Winnogóra). Aktualne stanowiska barczatki kataks znajdują się także na Pogórzu Przemyskim (J. Płocica, dane niepubl.) w obrębie Ostoi Przemyskiej (PLH180012). W obszarze tym należałoby przeprowadzić badania na co najmniej 2 stanowiskach, Makowa i Kopystno.

Tab. 1. Zestawienie wszystkich badanych stanowisk i obszarów.

Lp.	Nazwa stanowiska	Lokalizacja stanowiska z uwzględnieniem obszarów Natura 2000
Region biogeograficzny kontynentalny		
1	Jurcz - Prochowice	Dolny Śląsk
2	Kiełp	Obszar Natura 2000: PLH040040 Zbocza Płutowskie
3	Lubiatów-Głóska	Obszar Natura 2000: PLH020018 Łęgi Odrzańskie
4	Luboszyce	Dolny Śląsk
5	Pątnów Legnicki	Obszar Natura 2000: PLH020052 Pątnów Legnicki
6	Smogorzówek	Obszar Natura 2000: PLH020003 Dolina Łachy
7	Wrocław - Rędzin	Obszar Natura 2000: PLH020036 Dolina Widawy
8	Wrzosey	Obszar Natura 2000: PLH020002 Dębniańskie Mokradła

Wyniki badań i ocena stanu ochrony

Podsumowanie wyników badań wskaźników na stanowiskach w regionie kontynentalnym

Tab. 2. Zestawienie ocen wskaźników na badanych stanowiskach w regionie biogeograficznym kontynentalnym (liczba stanowisk z określoną oceną dla danego wskaźnika)

Parametr	Wskaźniki	Ocena			
		FV	U1	U2	XX
Populacja	Względna liczebność	6	1	1	
	Izolacja	7		1	
Siedlisko	Udział powierzchni zajętej przez zarośla tarninowe	8			
	Ekspozycja siedlisk	8			

Wskaźniki stanu populacji:

Względna liczebność. Oszacowane względne liczebności populacji na transektach badawczych wynoszą od 4 do 79 gniazd. Na większości stanowisk (6 z 8) liczebność gatunku oceniono jako

właściwą (FV). Liczba zaobserwowanych młodych gąsienic (L-1/L-2) wahała się od 20 do 140 na gniazdo. Na dwóch stanowiskach liczba odnotowanych gniazd z gąsienicami była mniejsza (poniżej 20) i tam zgodnie z przyjętą waloryzacją liczebność określono jako niezadowalającą (U1, Smogorzówek) lub złą (U2, Kiełp). Na większości stanowisk brak możliwości porównania z wynikami wcześniejszych badań, jednak przynajmniej na niektórych stanowiskach odnotowano silne tendencje regresywne. Na stanowisku Kiełp liczebność w stosunku do 2000 i 2006 r. spadła z ok. 30 gniazd do 4 gniazd.

Izolacja. Na wszystkich stanowiskach, oprócz jednego (Kiełp), stopień izolacji przestrzennej badanych populacji określono jako niewielki (stan właściwy FV). W bliskim otoczeniu tych stanowisk (do 20 km) znajdują się inne aktualnie zasiedlone stanowiska. Populacja ze stanowiska Kiełp jest silnie izolowana od głównego zasięgu gatunku (ok. 200 km do najbliższych znanych stanowisk), stąd stopień jej izolacji został jako zły (U2), mimo, że samo siedlisko (zarośla tarninowe) są stosunkowo rozpowszechnione na zboczach w Dolinie Dolnej Wisły.

Wskaźniki stanu siedliska:

Udział powierzchni zajętej przez zarośla tarninowe: Na wszystkich stanowiskach stwierdzono właściwy (FV) stan tego wskaźnika (duży, wynoszący pow. 50% udział zarośli tarninowych wzdłuż transektu). Na wszystkich stanowiskach obserwatorzy odnotowali ponadto korzystną, zróżnicowaną strukturę wiekową zarośli.

Ekspozycja siedlisk. Na wszystkich stanowiskach stwierdzono właściwy (FV) stan tego wskaźnika. Wszystkie stanowiska miały korzystną wystawę na promieniowanie słoneczne.

Podsumowanie ocen stanu ochrony gatunku na badanych stanowiskach

Tab. 3. Podsumowanie ocen stanu ochrony gatunku na stanowiskach w regionie biogeograficznego kontynentalnym

Lp.	Stanowiska	Oceny			
		Stan populacji	Stan siedliska	Perspektywy	Ocena ogólna
1	Jurcz - Prochowice	FV	FV	U1	FV
2	Kiełp	U2	FV	U1	U2
3	Lubiatów-Głóska	FV	FV	U2	U1
4	Luboszyce	FV	FV	FV	FV
5	Pątnów Legnicki	FV	FV	FV	FV
6	Smogorzówek	U1	FV	FV	FV
7	Wrocław - Rędzin	FV	FV	U1	FV
8	Wrzosy	FV	FV	FV	FV

Stan populacji: Oszacowane względne liczebności populacji na transektach badawczych wyniosły od 4 do 79 gniazd. Na większości stanowisk brak precyzyjnych danych porównawczych z lat wcześniejszych, stąd trudno powiedzieć czy poszczególne populacje są stabilne w czasie. Nie jest także znana wartość minimalnej trwałej wielkości populacji u tego gatunku. Dlatego też, ostrożnie oceniano stan populacji na większości stanowisk (6 z 8) jako właściwy (FV), biorąc pod potencjalną możliwość występowania dodatkowych gniazd poza transektem badawczym. Tylko na stanowisku

Smogorzówek określono stan populacji jako niezadowalający (U1), a na stanowisku Kiełp jako zły (2), co wynikało z niskiej liczby gniazd.

Stan siedliska: Generalnie, stan siedlisk jest lepszy niż stan populacji. Na wszystkich stanowiskach oceniono go jako właściwy (FV). Zarośla tarninowe są stosunkowo rozpowszechnione w różnych regionach Polski, stąd prawdopodobnie ich brak nie stanowi czynnika ograniczającego. Rzadkość gatunku przypisać należy raczej jego silnej wybiórczości względem stanowisk o ciepłym mikroklimacie lub też niezidentyfikowanym czynnikom populacyjnym (prawdopodobnie ograniczone zdolności dyspersyjne).

Perspektywy zachowania z uwzględnieniem oddziaływań i zagrożeń: Perspektywy zachowania gatunku na połowie z badanych stanowisk (4 z 8, tj. Luboszyce, Pątnów Legnicki, Smogorzówek, Wrzosey) oceniono jako właściwe (FV) – jednakże tylko przy założeniu, że nie wzrosną zagrożenia dla bytowania poszczególnych populacji. Na tych stanowiskach negatywne oddziaływania wiążą się głównie ze stosowaniem pestycydów na sąsiadujących polach, a na stanowiskach Smogorzówek i Wrzosey dodatkowo z wypalaniem i wandalizmem (możliwe niszczenie dobrze widocznych oprzędów, szczególnie po medialnych akcjach dotyczących kuprówki rudnicy *Euproctis chrysorrhoea*). Na pozostałych stanowiskach monitoringowych, perspektywy zachowania gatunku należy określić jako niezadowalające (U1, stanowiska Jurcz – Prochowice, Kiełp, Wrocław - Rędzin). Jako, że większość badanych populacji zasiedla tereny podlegające różnego rodzaju antropogenicznym przekształceniom (główne negatywne oddziaływania to stosowanie pestycydów, czy wypalanie), przewidywane zagrożenia polegają w głównej mierze na zmianie sposobu zagospodarowania terenu (wycinka zakrzewień, zalesienia, budowa urządzeń hydrotechnicznych) czy na zwiększeniu presji na siedliska barczatki poprzez zwiększenie ilości stosowanych środków ochrony roślin w rolnictwie oraz zwiększenie natężenia ruchu drogowego. Na stanowisku Lubiatów-Głóska perspektywy zachowania określone jako złe z uwagi na silną antropopresję i planowaną budowę stopnia wodnego "Malczyce", która wiąże się z koniecznością regulacji i udrożnienia rzeczki Jeziorki, znajdującej się w odległości zaledwie ok. 10 m od badanego transektu.

Jako gatunek związany z dobrze nasłonecznionymi zaroślami ciepłolubnymi, barczatka na części badanych stanowisk (Lubiatów_Głóska, Jurcz_Prochowice) znajduje się pod negatywnym wpływem także przez czynników naturalnych, tj. sukcesji ekologicznej powodującej wzrost zacienienia, co potwierdzają obserwacje monitoringowe. Na wszystkich badanych stanowiskach barczatka związana była ze specyficzną mozaiką zarośli i płątów niższej roślinności. Pojawienie się i wzrost drzew w otoczeniu tarniny a także wzrost samych zarośli powoduje zacienienie i stopniowe pogorszenie warunków bytowych barczatki. Naturalną sukcesję ekologiczną wskazano jako zagrożenie tylko na jednym ze stanowisk (Kiełp), które objęte jest ochroną rezerwatową. W pozostałych przypadkach, przy obecnym sposobie zagospodarowania eksperci nie dopatrywali się w sukcesji realnego czynnika zagrażającego trwałości populacji barczatki.

W związku z przywiązaniem barczatki do określonego stadium sukcesji ekologicznej, zagraża jej nie tylko przekształcenie luźnej mozaiki zarośli ciepłolubnych w zbiorowiska leśne, ale także proces odwrotny, tj. usunięcie zakrzewień i powrót do stadium muraw i ziołorośli bez udziału tarniny. Na stanowisku Kiełp przyczyną takiego stanu rzeczy jest realizacja programów aktywnej ochrony ciepłolubnej muraw kserotermicznych, w ramach których eliminuje się tarninę.

Wydaje się, że wobec niewielkich rozmiarów populacji lokalnych barczatki kataks zagrożona jest także (jeśli nie w głównej mierze) przez czynniki wewnątrzpopulacyjne, takie jak np. spadek zmienności genetycznej czy wzrost wsobności osobniczej – problem ten nie podlegał jednak rozpoznaniu w ramach niniejszych prac i wymaga pilnego podjęcia odrębnych badań.

Gatunki obce. Szata roślinna większości badanych stanowisk ulega przekształceniu na skutek pojawienia się gatunków inwazyjnych, zwłaszcza nawłoci kanadyjskiej *Solidago canadensis* L. (zgłaszana na połowie stanowisk) i łubinu *Lupinus polyphyllus* Lindl. (odnotowany na 1 stanowisku). Na obecnym etapie rozpoznania trudno jednak określić, jaki jest wpływ tego zjawiska na szanse przetrwania barczatki kataks, chociaż wydaje się że wysokie byliny mogą utrudniać pojawianie się zarośli tarninowych.

Ocena ogólna: Stan ochrony gatunku na większości stanowisk (6 z 8) określono jako właściwy (FV). Na jednym stanowisku (Lubiatów-Głóska) oceniono ten stan jako niezadowalający (U1) z uwagi na niezadowalające perspektywy zachowania (silna antropopresja, planowana budowa stopnia wodnego "Malczyce"), a na jednym (Kiełp) jako zły (U2) ze względu na słaby stan populacji i prawdopodobne tendencje regresywne.

Stan ochrony gatunku w obszarach Natura 2000

Wszystkie badane stanowiska badań barczatki kataks w ostojach Natura 2000 obejmowały obszary znajdujące się na terenach pozostających pod umiarkowaną presją człowieka, związaną głównie z użytkowaniem rolniczym. Występowanie barczatki kataks związane jest z głównie z obecnością niewielkich powierzchniowo płatów roślinności krzewiastej w miejscach o obniżonej presji, takich jak skarpy, obrzeża rowów i miedze.

Stan ochrony gatunku na obszarach Natura 2000 na Dolnym Śląsku w oparciu o badane stanowiska można by określić jako zróżnicowany, gdyż dla każdej z trzech badanych obszarów wyprowadzono inną ocenę. Za największe zagrożenia dla barczatki kataks w obszarach Natura 2000 na Dolnym Śląsku uznano narastającą presję na zagospodarowanie terenu (min. poprzez budowę urządzeń hydrotechnicznych, zwiększenie zużycia pestycydów na przyległych polach uprawnych, nasilenie ruchu pojazdów).

Wyniki badań stanu ochrony barczatki kataks na obszarze Natura 2000 w Polsce północnej (Zbocza Płutowskie) wskazuje wyraźnie, że gatunek ten boryka się tu z problemami typowymi dla małych, izolowanych populacji. Mimo, że stan siedliska (zarośli tarninowych na stokach) został oceniony jako dobry, to jednak stan populacji barczatki został oceniony jako zły. Prawdopodobnie wynika to z faktu, że nie jesteśmy w stanie w chwili obecnej wskazać wszystkich atrybutów siedliska kluczowych dla gatunku – zapewne gatunek jest w tej części Polski ograniczany nie tyle przez samą dostępność zarośli, ale raczej dostępność zarośli w wystarczająco ciepłych miejscach. Presja antropogeniczna ma prawdopodobnie drugorzędne znaczenie w stosunku do naturalnych ograniczeń adaptacyjnych gatunku.

Tab. 4. Podsumowanie ocen stanu ochrony gatunku w obszarach Natura 2000 w regionie biogeograficznym kontynentalnym

Lp.	Obszar	Oceny			
		Stan populacji	Stan siedliska	Perspektywy	Ocena ogólna

1	PLH020002 Dębniańskie Mokradła 1 stanowisko	FV	FV	FV	FV
2	PLH020003 Dolina Łachy 1 stanowisko	U1	FV	U1	U1
3	PLH020052 Pątnów Legnicki 1 stanowisko	XX	FV	U1	XX
4	PLH040040 Zbocza Płutowskie 1 stanowisko	U2	FV	U1	U2

Stan ochrony gatunku na poziomie regionu biogeograficznego kontynentalnego

Monitorowane w 2010 roku stanowiska nie reprezentują jeszcze wszystkich rejonów występowania gatunku w regionie kontynentalnym. Wstępnie stan ochrony gatunku w tym regionie można określić jako zróżnicowany (lokalnie dobry, jednak na większości terenu niezadowalający) w południowej części kraju oraz zły w części północnej.